

DE POPPENSPELER VAN MENGELE

Leo van Bergen

De poppenspeler van Mengele

De poppenspeler van Mengele

Leo van Bergen

INHOUDSOPGAVE

Met dank aan:

Anita, Irma, Tanja en Diederik
voor hun opmerkingen, hulp en tips.
Mohana en Sophie
voor hun inspanningen om een uitgever te vinden.
Gerton van Uitgeverij Verbum
voor de woorden 'Ja, ik wil.'

Een brief bij een pakket.....	7
1 Josef Mengele.....	10
2 Otmar von Verschuer	23
3 Erwin Liek	36
4 Joseph Arthur de Gobineau	56
5 Alfred Hoche.....	80
6 Ferdinand Sauerbruch	96
7 Julius Streicher	109
8 Max de Crinis	116
9 Karl Brandt	135
10 Ernst Grawitz.....	143
11 Eduard Wirths	161
12 Viktor Brack.....	169
13 Claus Schilling.....	177
14 Karl Gebhardt	193
15 Kurt Blome	205
16 Sigmund Rascher	212
Een email over een pakket	226
Nawoord	230
Korte biografieën.....	235
Literatuur	298

EEN BRIEF BIJ EEN PAKKET

Apeldoorn 5-5-2020

Geachte heer Van Bergen,

Mag ik mij kort voorstellen? Mijn naam is Charlotte van den Kroonenberg-Brandt, huidarts te Apeldoorn. Vanwege uw door mij gedeelde belangstelling in het thema ‘oorlog en geneeskunde’ vraag ik op deze helaas door de lockdown geplaagde, gedenkwaardige dag graag uw aandacht voor het volgende. Enkele weken geleden overleed – nee, niet door corona – mijn vader, Berthold Brandt, huisarts te Münster; naar mijn weten overigens geen familie, zeker niet van Willy, wiens naam zoals u waarschijnlijk wel weet een verzetspseudoniem was, maar ook niet van Karl of Rudolf.

Wat wil het geval? In mijn vaders nalatenschap zat een aantal lijvige brieven van een van zijn oud-hoogleraren geneeskunde, Otmar Baron von Verschuer, telg van een oud, Nederlands-Duits, adellijk geslacht. U kent de naam vast en zeker, maar voor het geval dat: hij was in het Berlijnse Keizer Wilhelm Instituut voor Antropologie de baas van Josef Mengele. Na de oorlog kreeg Von Verschuer een grote hekel aan zijn voormalige favoriete assistent (wiens dood hij overigens behoorlijk accuraat voorspelde), maar dat is niet vreemd: mensen als Von Verschuer krijgen per definitie een hekel aan voormalig ondergeschikten die hen in aandacht voorbijstreven.

Wat zijn het voor brieven? Von Verschuer schreef ze in de weken voor zijn overlijden, sterker: mijn vader kreeg ze tegelijk met de rouwkaart allemaal bij elkaar in één pakket in de bus. Hij had namelijk een zeer goede band met Von Verschuer. Zich bewust van zijn naderende einde, al zal hij niet hebben gedacht dat dat zo

plotsklaps kwam, kijkt die erin terug op het doen en laten van hem en zijn medische collega's in de jaren 1933-1945. In een poging aan een van zijn favoriete studenten – mijn vader dus – duidelijk te maken dat het acties van mensen waren en niet van monsters, van vooraanstaande medici en niet van gefrustreerde mislukkelingen, van rationele wetenschappers en niet van emotionele ideologen, legt hij uit hoe zij kwamen tot medewerking aan genocide en tot het uitvoeren van experimenten op mensen, waarbij hij zich naar eigen zeggen zoveel mogelijk aan de feiten heeft gehouden.

Hopelijk vindt u een keer de tijd om de brieven te lezen. En mocht u ooit een artikel of boek over de naziartsen willen gaan schrijven, beschikt u in ieder geval over een unieke bron. Misschien zouden ze zelfs gepubliceerd moeten worden omdat ze zo enorm duidelijk laten zien dat wetenschap, dat geneeskunde, nooit volledig neutraal is; nooit buiten de samenleving staat. Wel zal dan waarschijnlijk zijn taalgebruik enigszins moeten worden aangepast. Dat is, om het zachtjes uit te drukken, niet meer van deze tijd. Het door hem gebruikte n-woord, bijvoorbeeld, zal bij publicatie vast en zeker problemen oproepen, al is het dan een woord dat in de jaren zestig iedereen gebruikte; rechts én links, wit én zwart. Bovendien was ik eerlijk gezegd al blij dat hij niet over nikkers of zwarte apen sprak.

Ik zou graag uw mening over de brieven horen.

Hoogachtend en met vriendelijke groet,

Charlotte van den Kroonenberg-Brandt

1. JOSEF MENGELE

Waarin Von Verschuier zich voorstelt en afgeeft op oud-assistent en voormalig vriend Josef Mengele.

Münster
Dinsdag 21 juli 1969

Zeer gewaardeerde collega, beste Berthold,

Gisteren bewees onze Wernher von Braun dat de mensheid met uit vergelding en verdelging voortgekomen innovatie een grote stap voorwaarts kan zetten. Ik was bijeengekomen met wat vroegere medische collegae, die enkele jaren na de oorlog in vrijheid zijn gesteld of, zoals ik, wonder boven wonder en door meer geluk dan wijsheid nooit zijn vervolgd. Vanzelfsprekend was Neil Armstrongs stap een belangrijk gespreksonderwerp, maar de aanleiding voor ons treffen was, afgezien van mijn eigen 73e verjaardag – dank nog voor de kaart –, de 25ste verjaardag van de mislukte aanslag op onze vroegere leider. Een luid Heil kwam echter niet over onze lippen. Niet alleen omdat dat is verboden. Sommigen wilden ook niet. Al kon het onze decennia oude, in harde tijden gesmede band

niet verbreken, spoedig bleek dat wij verschillend op die dag zijn gaan terugkijken. Sommigen betreurden toen en thans de aanslag, anderen betreurden thans (en wellicht ook toen al) het mislukken ervan. En datzelfde gold voor de tijden zelf en onze rol erin. Zij gaven aanleiding tot trots en tot schaamte. De een gaf blijk van ongebroken betrokkenheid, een ander minimaal van enige beschouwende distantie.

Zelf kijk ik neutraal terug; trots noch schaamte. Wat we deden was goed noch fout, het was weinig meer dan onze wetenschappelijke plicht in de gegeven politieke omstandigheden en vanuit het op ras gebaseerde gezondheidsidee dat wij toentertijd onderschreven – en velen wereldwijd met ons. Dit gaat ook op voor de aanslag. Gelukt of mislukt: het liet en laat mij koud. Als hij was gelukt, dan had dat naar alle waarschijnlijkheid geen enkel gevolg voor mijn persoonlijke en professionele leven gehad, zoals ik ook de suïcide van de Leider en de daaropvolgende overgave beroepsmatig heb overleefd.

Daarentegen had deze op zich onbeduidende bijeenkomst wel gevolgen. Zij maakte dat ik na lang dralen definitief besloot mijn vulpen ter hand te nemen en te noteren wat ik nog allemaal weet van hetgeen onze vakgenoten, inclusief mijzelf, in die jaren van weleer hebben ondernomen, met name op het gebied van de medische experimenten en, in mijn geval, het ondersteunen en aansturen ervan. Ampel gebruikmakend van de vele aantekeningen die ik in de jaren van het Rijk en daarna al had gemaakt, geven de brieven die ik u ga schrijven en waarmee u vervolgens mag doen zoals het u goedgebeurt, mij de gelegenheid mijn herinneringen aan en kennis van al wat wij medisch tot stand hebben gebracht voordat ons geliefde Duitse vaderland werd opgesplitst en voor een tweede maal in deze eeuw vernederd, te boekstaven. Hier komt bij dat als ik het nu niet doe, het waarschijnlijk nooit meer zal gebeuren. De jaren beginnen te tellen, ik voel mijn krachten afnemen en kan alleen maar hopen dat de goede God mij nog de tijd in mijn rijk gevulde leven gunt om ook deze laatste, waarschijnlijk enkele weken in beslag nemende taak te volbrengen.

© foto: Birgit de Rooij

Dr. Leo van Bergen (1959) is een freelance medisch-historicus met een bijzondere belangstelling voor koloniale geneeskunde en de relatie tussen oorlog en geneeskunde. Onder de vele titels op dat laatste gebied zijn *De Zwaargewonden Eerst? Het Nederlandsche Rode Kruis en het vraagstuk van oorlog en vrede 1867-1945* (1994); *Zacht en Eervol. Lijden en sterven in de Grote Oorlog* (1999/2014); *Pro Patria en Patienti. De Nederlandse militaire geneeskunde 1795-1950* (2019) en *Bevrijd. Het concentratiekampsyndroom en de LSD-behandeling van Jan Bastiaans* (2022). Van Bergen heeft ook fictie geschreven: *Onder Stervenden* (2014) en gedichten vertaald: *Een Kap van Afschuw. Gedichten van verpleegsters in de Eerste Wereldoorlog* (2020). Hij is redacteur van het tijdschrift *Medicine, Conflict and Survival*.

Leo van Bergen

DE POPPENSPELER VAN MENGELE

De geneeskunde in het Derde Rijk is een controversieel onderwerp dat vaak te veel in tijd en plaats wordt ingeperkt. Zo gaan de ideeën erachter terug tot het midden van de 19e eeuw. Verteld vanuit het perspectief van een der daders, de eind jaren zestig overleden hoogleraar genetica Otmar Baron von Verschuer, telg van een Nederlands adellijk geslacht, wordt deze geschiedenis opnieuw geschreven. Ondanks dat hij degene was die de medische opdrachten aan Josef Mengele te Auschwitz verstrekte, is hij na de oorlog nooit vervolgd en kon hij zelfs aanblijven als hoogleraar. Hij was immers slechts een onzichtbare poppenspeler en niet een maar al te zichtbare marionet.

In een zestiental, aan zijn favoriete student gerichte, met feitelijke gebeurtenissen en uitspraken gevulde brieven, probeert Von Verschuer begrip te kweken voor het doen en laten van hem en zijn collega's; geen monsters, zoals vaak gezegd in de naoorlogse literatuur, maar volgens hem puike medici en eminente wetenschappers die het beste met de mensheid voorhadden.

Iedere brief behandelt een onderdeel van die medische geschiedenis; de theoretische concepten zoals rassenhygiëne en de daaruit voortkomende praktische, eugenetische maatregelen zoals sterilisatie en 'euthanasie'. Ook de medische experimenten komen uiteraard aan bod. De brieven hebben in het boek de naam gekregen van iemand die in het behandelde onderwerp een prominente rol speelde of zelf het onderwerp was. Naast Mengele en Von Verschuer zijn bijvoorbeeld de rabiate antisemiet Julius Streicher of de eminente, ook internationaal hoog aangeschreven chirurg van het Charité hospitaal te Berlijn, Ferdinand Sauerbruch, te noemen.

Naast een expliciete geschiedenis is *De poppenspeler van Mengele* ook een impliciete aanval op bepaald taalgebruik en stelt het vragen bij wat waarheid is, wat feit is en wat mening (of zelfs dat niet eens) en wat wetenschap behelst of moet behelzen.

uitgeverij
Verbum